

PAPP GÉZA:

## LISZT ISMERETLEN VERBUNKOSÁTIRATAI

Gárdonyi Zoltán emlékének

A bayreuthi Wagner-emléktár többek között egy olyan eredeti Liszt-kéziratot is őriz, amelynek magyar táncai nemcsak hogy kiadatlanok, de a szakmabeliek előtt is ismeretlenek. Liszt autográfja egy másik kézirattal van összefűzve, amely Reményi Edétől származik. Ez utóbbit a szerző Lisztnek ajánlotta, pontosan datálva az ajándékozás helyét és idejét: Weimar 22 Juni 1853. A két kéziratot — úgy látszik — utólag fűzték össze s látták el folytatólagos lapszámozással: az első rész 52, a második 16 lapból áll (2—67 paginával); néhány kottavonalas lap (a 22., 26., 36., 46. és 52.) beíratlan. A haránt alakú fűzet mindegyik lapja 10, ötágú tollal kézzel vonalozott szisztémát tartalmaz.<sup>1</sup>

Maga a kettős kézirat eddig sem volt ismeretlen: O. Goldhammer lipcsei zenetörténet-sz foglalkozott vele 1961-ben a budapesti 2. Nemzetközi Liszt—Bartók Zenatudományi Konferencián.<sup>2</sup> Liszt, Brahms und Reményi című előadásában, illetve két évvel később közzétett tanulmányában azonban a kéziratnak csak a második részét ismertette részletesen, a Lisztől származó első részt alig két oldalon, talán Gárdonyi Zoltán információi alapján. Jelen írásomban ezzel az eddig elhanyagolt anyaggal foglalkozom.<sup>3</sup>

Liszt kézírata részben korabeli forrásokból ismert, részben máig ismeretlen verbunkostételek, valamint csárdások feldolgozásait tartalmazza, egyes esetekben — különösen a kézirat vége felé — csak vázlatosan, témák pusztá felsorakoztatásával. A kompozíciók kiadása aligha állt a szerző szándékában: még a teljesen kidolgozott darabok esetében is hiányoznak a tempó- és dinamikai jelzések, az agogikai és frazeálási jelek, csekély kivétellel. Nem tudunk róla, hogy bármelyik megjelent volna nyomtatásban, valamelyiket is felhasználta volna ismert műveiben. Műfajilag a Magyar Dallok, a Magyar rapszódiaiak sorozatához hasonlítható ez a tervezett ciklus, amelynek Liszt az *Ungarischer Romanzero* címet adta.<sup>4</sup> Feltűnő és meglepő, hogy Liszt — korábbi gyakorlatától eltérően — a feldolgozott művek szerzőit, már amelyikről tudomása volt, a darabok élén feltüntette. Csermák neve hét, Biharié hat, Lavottáé és Zomb Józsefé egy-egy esetben szerepel. (Zomb a kassai főnemzeti iskola zenetanára volt, zeneszerzéssel is foglalkozott.) Goldhammer további négy olyan kompozíciót említ, amelynek szerzőjét Liszt nem jelölte meg; közejük sorolja a cím nélküli ún. Makói csárdást. Néhány megállapítása kiegészítésre,

<sup>1</sup> A kettős kézirat lelőhelye: Richard Wagner Gedenkstätte der Stadt Bayreuth — Archiv und Bücherei. Jelzete: Ch 1 Mappe Originalmanuskripte von Franz Liszt, Nr. 1.

<sup>2</sup> Előadásának szövege megjelent: *Studia Musicologica*, Tom. V. (Bp. 1963) 89. l.

<sup>3</sup> Liszt kéziratát közvetlenül nem tanulmányozhattam; a róla készült mikrofilmet és fotokópiát a Zeneműkiadó Vállalat bocsátotta rendelkezésemre. Köszönettel tartozom ezért Mező Imre zenei szerkesztőnek, a Liszt-összkiadás gondozójának, továbbá P. Eckhardt Mária és Sulyok Imre Liszt-kutatóknak, akik az autográf sajátosságainak és a nehezebben olvasható részleteknek értelmezésében segítségemre voltak. A kéziratra is — mint a verbunkos zene egyik forrásértékű dokumentumára — P. Eckhardt Mária volt szives figyelmemet felhívni.

<sup>4</sup> A címet Liszt a címlap nélküli kézirat 2. lapjának közepére írta, s zárójelben megkérdezőjelezte. A spanyol *romanzero* szó románnyűjteményt jelent. A „román” elnevezést már Csermák használta (1804-ben) egyik, jellege szerint stílizált táncsorozatnak tekinthető művének címében: *Romances Hongraises* (I. QVM A 1, 18.).

behatóbb értelmezésre szorul. Az tény, hogy Csermák neve hétszer fordul elő a kéziratban, de valójában csak hat műről van szó, mert a Liszt által N<sup>o</sup> 3-mal jelzett Csermák-tánc (9. l.) kezdete utalásképpen később is (48. l.) lejegyzésre került. Liszt információja egy esetben tévesnek bizonyult; a Biharinak tulajdonított egyik darab (44. l.) ugyanis Rózsavölgyi Márk neve alatt jelent meg 1826-ban (így Major Bihari-katalógusában nem is szerepel). Még két darab eredeti szerzőjét tudjuk azonosítani: az egyik Róthkrepf (Mátray) Gábor Frisse (10. l.); a 23. lapon kezdődő Lento témájában pedig felismerhetjük Egressy Béni egyik csárdását. Így is marad még két „románc” (37. l.: Friska — 40. l.: Lento), amelyeknek témáit egyelőre ismeretlen eredetűeknek kell tartanunk.

Tudjuk, a magyar zenetörténet kutatóit már korábban is foglalkoztatta a kérdés: honnan vette Liszt magyar vagy magyar vonatkozású műveihez a témákat? Különösen a Magyar rapszódia álltak az érdeklődés központjában; ennek ellenére még mindig nem sikerült mindegyik rapszódia téma eredetére rámutatni.<sup>5</sup> Kétségtelen: Liszt a korabeli magyar tánczenének számos nyomtatott és kézirat forrását ismerte, s cigányzenekarok előadása nyomán maga is jegyzett le dallamokat.<sup>6</sup> Hogy az ilyen jellegű kottákat rendszeresen gyűjtötte, arra vonatkozóan hadd ismeressem Bülowhoz intézett egyik levelének ide tartozó részletét. 1853. március 19-én (híhetőleg Weimarból) arra kérte éppen Bécsben hangversenyző tanítványát, hogy lépjen érintkezésbe a Sopron környéki birtokán tartózkodó Fáy István gróffal, akinek nagy gyűjteménye van cigány-magyar darabokból. Liszt már korábban ajánlatot tett neki, miszerint személyesen tekintené át az egész anyagot, s megígérte — ahogyan levelében olvashatjuk —: „néhány héttel a küldemény megérkezése után visszaszármaztatok hozzá nagyon sok darabot, amelyek vagy nem felelnek meg célomnak, vagy már ismerem őket, mert nekem magamnak is több száz kéziratot vagy nyomtatásban megjelent *magyar darabom (Hongroises)* van, s ezek tudomásom szerint a leghitelesebbek közül valók.”<sup>7</sup> Ha a gróf erre nem hajlandó, Bülow válogassa ki a gyűjteményből — Liszt ismert szempontjai szerint — a megfelelő darabokat. Vételárként 120 forintot ajánlott fel. Bülow kissé késői válaszleveléből (Bécs, 1853. május 7.)<sup>8</sup> tudjuk, hogy végül is a szóban forgó gyűjtemény egyharmadát sikerült — „nem minden nehézség nélkül” — megszereznie Fáytól, s azt el is küldte Lisztnek. A többit is megígérte ugyan a gróf, de ígérétenek nem tett eleget.

Ezek az értesülések nemcsak általánosságban fontosak, hanem összefüggésbe hozhatók a Magyar románcgyűjtemény keletkezésével is. Nagyon is valószínű, hogy Liszt éppen a Fáytól frissen megvásárolt kottákból válogatta ki az itt feldolgozott témák nagy részét. Mint látni fogjuk, találunk közöttük olyat, amelyik Fáy négykezes feldolgozásából<sup>9</sup> szintén ismeretes.

Az autográfban a kulcs, az előjegyzés és az ütemmutató általában csak a darabok elején van kiírva. Az ütemismétlések jelölése a szokásos ∙.; ha több ütem ismétlődik vagy tér vissza változatlanul, ezeket az ütemeket — más kéziratához hasonlóan — sorzámmal vagy az ábécé betűivel látta el Liszt, s velük utalt az azonos zenei szövegre. Elő-

<sup>5</sup> Vö. Major Ervin: Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet, Bp. 1940. és Gárdonyi Zoltán: Paralipomena zu den Ungarischen Rhapsodien Franz Liszts. In: Franz Liszt — Beiträge von ungarischen Autoren (szerk. Hamburger Klára), Bp. 1978. 197—225. l.

<sup>6</sup> Gárdonyi Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa. Musicologia Hungarica (szerk. Isoz Kálmán és Bartha Dénes) III. Bp. 1936. 19., 21—22. l.; uő: Paralipomena..., i. m. 203. l.

<sup>7</sup> Correspondance entre Franz Liszt et Hans von Bülow. Publiée par La Mara. Leipzig et Bruxelles 1899. 7. sz. Az idézett részlet: „... je m'engagerai à lui restituer quelques semaines après son envoi un très grand nombre de morceaux lesquels, ou ne conviennent pas à mon but, ou me son déjà connus, car je possède aussi pour ma part plusieurs centaines de *Hongroises*, manuscrits et imprimés, qui sont des plus authentiques que je sache.” Hankiss János fordításában: Liszt Ferenc válogatott írásai I. (Bp. 1959) 287—288. l.

<sup>8</sup> Hankiss, i. m. II. 966—967. l. Az eredetit közli La Mara, i. m. 9. sz.

<sup>9</sup> Régi magyar / zene / GYÖNGYEI, / párosítva némely / újabb / csárdásokkal; [...] Zongorára 4 Kézre Szerkeszté / FÁJI GROF FÁY ISTVÁN / az / uralkodo Máltai Rend / vitéze. / Bécsben [1857—60?], Glögl' es fiánál. [...]

fordult, hogy variált visszatérés esetén csak egy-két ütemet dolgozott ki, utána pedig *etc.*-val utalt a folytatásra. Néhol az újrend is be van jegyezve (6. sz.: 23. ü., 7. sz.: 28. ü., 8. sz.: 46. ü., 11. sz.: 113—114. ü.). A műhelymunka jellegzetességei közé tartoznak még a törlések (nagyobb mértékben pl. a 4. és 13. lapon), betoldások, illetve eltérő fogalmazás az érintett ütem fölött (pl. 3., 9., 16., 19.: 2da volta, 28. l.). Liszt kottairása jól értelmezhető, szöveges bejegyzései közül azonban néhányat az alapul vett mikrofilm és fotokópia nem reprodukál elég világosan. Egyes javítások és szavak (kifejezések) bizonyára ceruzával vagy halványabb tintával íródtak, s így értelmük csak az autográf közvetlen tanulmányozásával bogozható ki. Sajnos, a teljesen kidolgozott darabok közül sincs mindegyik befejezve (1. és 12. sz.), más a pontos utalások ellenére sem rekonstruálható végérvényesen (4. sz.), nem szólva azokról, amelyeknek a kísérete — részben vagy egészben — hiányzik (13—15., 17., 18. sz.).

Lisztnek azt az eljárását, hogy több esetben megtartotta az általa használt nyomtatott kotta előjegyzését (vö. 1., 3., 4., 6., 8., 9., 11., 17., 18. sz.), nem tekinthetjük csupán figyelmen kívül hagyható formaságnak. Megmagyarázhatatlan ugyan a ragaszkodás az eredeti hangnemhez,<sup>10</sup> mégis ez a tény voltaképpen az egyetlen fogódzó a kutató számára a közvetlen forrás megállapításánál.

Lássuk most részletesebben a románcgyűjtemény egyes darabjait.<sup>11</sup>

1. Csermák lassú magyarjának és a hozzá tartozó triónak a feldolgozása. Először Mátray Pannónia című gyűjteményének II. füzetében (1826) jelent meg; itt a főrészt szerkezte (az ütemek számával): A :| B A :|: C :|. Liszt a *Da Capót* nem írta ki,

8 10 8 8

a visszatérés előtti utolsó ütemet pedig három ütemmé bővítette, azt is vázaltszerűen; az ismétlőjelek hiányoznak, s a C rész is elmaradt. A Triónak Liszt a *Friska* címet adta.<sup>12</sup> A mintául vett zenei anyagból csak a (megismételt) nyolc ütemet tartotta meg, a nagyobb terjedelmű (31 ü.), s inkább *Figura*-jellegű második szakasz helyére rövid közép-rész és az első nyolc ütem visszatérése került, amely utóbbi nincs kidolgozva, csak két ütem jelzi, hogy egy oktávval magasabban, s teltebb akkordikus kísérettel kell játszani.

The image shows two staves of musical notation. The top staff is labeled '7.' and 'Csermák'. It features a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 2/4 time signature. The melody consists of several measures, including a triplet of eighth notes marked with a bracket and the number '3'. The bottom staff is labeled 'Friska' and '20 (+8) ü.'. It also has a treble clef, a key signature of one flat, and a 2/4 time signature. The melody is simpler, with a triplet of eighth notes marked with a bracket and the number '3'. The piece concludes with a final chord marked '14 [-8] ü.'.

<sup>10</sup> A 7. sz. Csermák-művet transzponálva jegyezte le, de ott is feltüntette az eredeti hangnemet: *in Es* (1. ü.), *in A dur* (*original*) (23. ü.).

<sup>11</sup> A darabok eredetileg nincsenek számozva; a könnyebb utalás céljából láttam el őket sorszámmal. A sorszámok egyúttal a kottapéldákra is vonatkoznak.

<sup>12</sup> A „*Friska*” Lisztnél a *Magyar Rhapsodiák* VII. füz., 14. számában (1846) fordul elő először. A szó eredetét Mátray Gábor — Johann Strauss egyik zongoraművével (*Ungarische Galoppe oder Frischka*, Haslinger 5854 — Wien 1831) kapcsolatban — így magyarázta: „Ezekhez a hibás szót »*Frishka*« Lóti Jancsinak Bécsben Drechsler Kapellm. által kótára vett s kiadatott magyarjaiból [...] kölcsönzé a szerző, melyekben hasonlóan a híhetően Szláv eredetű Drechsler *Frishka* szót írt *Friss* helyett.” (Róthkrepf Gábor: *Második Toldalék a Magyarországi Muzsika Történetéhez. Tudományos Gyűjtemény* 1832. Új kiadása: Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Gábr György. Bp. 1984. 198—259. l. Az idézetet lásd: 256. l.)

2. A következő Csermák-mű eredetijét egyelőre nem ismerjük. Liszt letétjében az egyébként részletesen kidolgozott, variáltan megismételt két periódust (összesen 32 ü.) csak vázlatosan jelzett két ütem előzi meg. (Nem tudni, mire utal az első ütem fölötti x.)



3. A 16 ütemes á-moll Bihari-téma a Ruzitska Ignác zongoraátiratában közzétett Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből IX. fogásából (1826) ismeretes. Onnan közölte Major Ervin<sup>13</sup>, azzal a meggyőződéssel, hogy Liszt ezt dolgozta fel a Magyar Dallok 9. számában (76–92. ü.), holott annak mintája nem ez, hanem egy másik, ugyanebből a gyűjteményből származó Bihari-dallam (VI. fogás 49. sz.) volt, mint azt Gárdonyi Zoltán kimutatta.<sup>14</sup> A tétel második fele — A A | : B :| (3×6 ü.) — (hangnemváltással, de új tempójelzés nélkül), egyelőre ismeretlen forrásból való; d-mollban fejeződik be.



4. Mind terjedelmében, mind a tematikát illetően Liszt pontosan adja vissza Csermák egyik legismertebb verbunkosát, amely már 1800 táján is egy hagyományos magyar dallam hangszeres megfogalmazása volt.<sup>15</sup> Az átdolgozás tipikusan, a liszti rapszódia nagyszerűségével tudja nyújtani az eredetileg egy szál hegedűre komponált dallamot. Az első nyolc ütem ismétlését és a visszatérést mind erőteljesebb oktáverősítéssel kívánta Liszt, amit előbb egy, majd három kezdő ütem pontos lejegyzésével rögzített, odaírva az ismétlésnél: *Da Capo con 8<sup>tavi</sup> e ornament*, a visszatérésre vonatkozóan pedig: *À changer noch [?] E Pédale Dominante* (9. l.). Az első tag Trio előtti visszatérés elejét és magát a Triót Liszt a kézirat előző, eredetileg üresen hagyott lapjára jegyezte le, a helyes sorrendre való utalással. Mint érdekességet jegyzem meg, hogy Liszt a téma harmadik ütemének kísérő akkordjában a tercet lefelé módosította, az ütem fölé pedig ezt írta: *minore [?]*. Tehát hajlamos lett volna a kezdő motívumot á-moll után g-mollba transzponálni! (Lásd a két lapról készült faksimilét, 178-179. l.)



<sup>13</sup> Major Ervin: Bihari János verbunkosainak visszhangja a XIX. századi magyar zenében. Új Zenei Szemle III. (1952), 4. sz. 19. l., majd Fejezetek a magyar zene történetéből. Bp. 1967. 140–141. l.

<sup>14</sup> Paralipomena... i. m. 215. l.

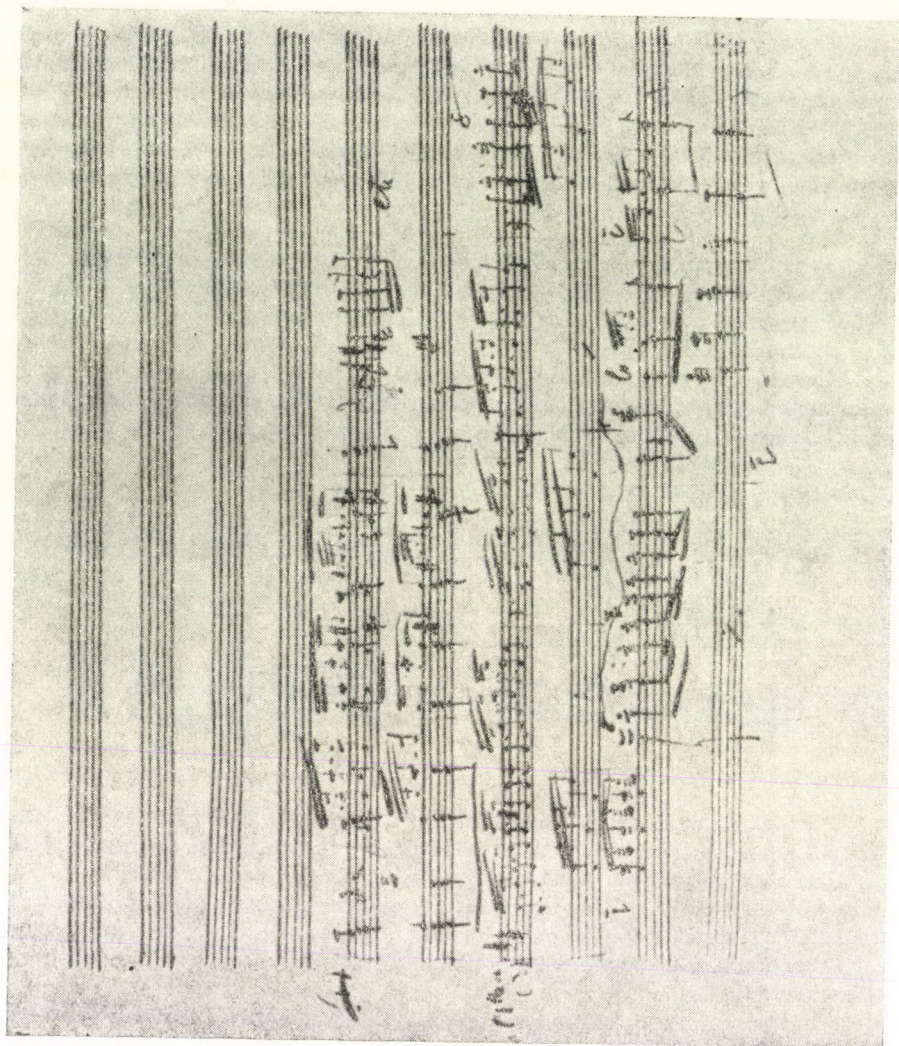
<sup>15</sup> Vö. Bónis Ferenc: Az Apponyi kézirat magyar táncai. Magyar Zene V. (1964) 578. l. — Liszt előtt a Magyar Nóták... VIII. fogásának 61. száma állt.

5. Mátray Gábor tételét (Friss) valószínűleg nem a Pannónia III. füzetéből ismerte Liszt — ahol először jelent meg —, hanem talán kéziratból. Erre vall, hogy nem tüntette föl a szerző nevét, s az eredeti c-moll helyett d-mollban jegyezte le. Amellett jóval terjedelmesebben: a Mátray által csak jelzett ismétléseket magasabb fekvésben (és választékosabb kísérettel) kiírta, a 41—44. ütemeket ismétlőjelbe tette (a 47—48. ütemeket is megismételte), s az I—V. fokú akkordok ismétlésével nyomatékosabbá tette a befejezést.



6. Kivételes eset, hogy Liszt a szerző (Bihari) nevén kívül a mű címét is kiírta: *Primalialis nota*. Forrása: Magyar Nóták... VI. 41. sz. A Trio eredeti terjedelmét mindössze két, futamokat tartalmazó ütemmel toldotta meg.

7. Csermáknak ez a darabja (Butsuzó Lassú Magyar) az egyetlen ismert, s Liszt által is használt forrásban (Magyar Nóták... XII. 105. sz.) eredetileg 3 bé előjegyzéssel található (Liszt a szerző neve alá oda is írta zárójelben: *in Es*), az átdolgozásban A-dúrba transzponálva. Az első hat ütem ismétlését egy oktávval magasabban kell játszani (*2<sup>da</sup> Volta à l'8<sup>ttava</sup>*); ennek technikai megvalósítására vonatkozóan Liszt nem adott semmiféle tájékoztatást (vö. 4. sz.). Az A-dúr szakasz az eredetiben nem szereplő nyolc (megismételt) ütemmel egészül ki. Nem ismerjük az utána következő 17 ütemes szakasz forrását sem. Az oktávokban mozgó akkordfelbontások C-ből kiindulva — ahol is Liszt ismét jelezte az eredeti hangnemet: *in A dur (original)* — négy ütem alatt visszakanyarodnak A-ba (C—G—a—E—A).



Handwritten musical score on aged paper, featuring multiple staves of music. The notation is dense and includes various musical symbols, clefs, and dynamic markings. The text is written in a cursive, historical style.

Handwritten text on the left side of the page includes:  
"Sonata N<sup>o</sup> 5"  
"M. 1. m. 1. 2."

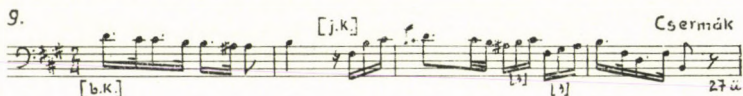
Handwritten text on the right side of the page includes:  
"M. 1. m. 1. 2." (repeated)  
"M. 1. m. 1. 2." (repeated)

The musical notation consists of several systems of staves. The first system has five staves. The second system has four staves. The third system has four staves. The fourth system has four staves. The fifth system has four staves. The sixth system has four staves. The seventh system has four staves. The eighth system has four staves. The ninth system has four staves. The tenth system has four staves. The eleventh system has four staves. The twelfth system has four staves. The thirteenth system has four staves. The fourteenth system has four staves. The fifteenth system has four staves. The sixteenth system has four staves. The seventeenth system has four staves. The eighteenth system has four staves. The nineteenth system has four staves. The twentieth system has four staves. The twenty-first system has four staves. The twenty-second system has four staves. The twenty-third system has four staves. The twenty-fourth system has four staves. The twenty-fifth system has four staves. The twenty-sixth system has four staves. The twenty-seventh system has four staves. The twenty-eighth system has four staves. The twenty-ninth system has four staves. The thirtieth system has four staves. The thirty-first system has four staves. The thirty-second system has four staves. The thirty-third system has four staves. The thirty-fourth system has four staves. The thirty-fifth system has four staves. The thirty-sixth system has four staves. The thirty-seventh system has four staves. The thirty-eighth system has four staves. The thirty-ninth system has four staves. The fortieth system has four staves. The forty-first system has four staves. The forty-second system has four staves. The forty-third system has four staves. The forty-fourth system has four staves. The forty-fifth system has four staves. The forty-sixth system has four staves. The forty-seventh system has four staves. The forty-eighth system has four staves. The forty-ninth system has four staves. The fiftieth system has four staves. The fifty-first system has four staves. The fifty-second system has four staves. The fifty-third system has four staves. The fifty-fourth system has four staves. The fifty-fifth system has four staves. The fifty-sixth system has four staves. The fifty-seventh system has four staves. The fifty-eighth system has four staves. The fifty-ninth system has four staves. The sixtieth system has four staves. The sixty-first system has four staves. The sixty-second system has four staves. The sixty-third system has four staves. The sixty-fourth system has four staves. The sixty-fifth system has four staves. The sixty-sixth system has four staves. The sixty-seventh system has four staves. The sixty-eighth system has four staves. The sixty-ninth system has four staves. The seventieth system has four staves. The seventy-first system has four staves. The seventy-second system has four staves. The seventy-third system has four staves. The seventy-fourth system has four staves. The seventy-fifth system has four staves. The seventy-sixth system has four staves. The seventy-seventh system has four staves. The seventy-eighth system has four staves. The seventy-ninth system has four staves. The eightieth system has four staves. The eighty-first system has four staves. The eighty-second system has four staves. The eighty-third system has four staves. The eighty-fourth system has four staves. The eighty-fifth system has four staves. The eighty-sixth system has four staves. The eighty-seventh system has four staves. The eighty-eighth system has four staves. The eighty-ninth system has four staves. The ninetieth system has four staves. The ninety-first system has four staves. The ninety-second system has four staves. The ninety-third system has four staves. The ninety-fourth system has four staves. The ninety-fifth system has four staves. The ninety-sixth system has four staves. The ninety-seventh system has four staves. The ninety-eighth system has four staves. The ninety-ninth system has four staves. The hundredth system has four staves.

8. Ezt a témát — Bihari ún. Hatvágás-verbunkját — Liszt már korábban átírta: mint a *Zum Andenken* (1828) második darabját legelső magyar tematikájú műveként tartjuk számon.<sup>16</sup> Akkor három nyomtatott forrás is rendelkezésére állhatott: mind Mohaupt Ágoston gyűjteménye (*Nemzeti Magyar Tántzok* 1., 1. sz. — 1822), mind Ruzitska Ignácé (*Magyar Nóták... III.*, 13. sz. — 1824), de az 1826-ban kiadott *Carnevals-Belustigung* is magyar táncjaival. Nagyon valószínű, hogy 11 éves korában erre is fantáziált pesti fellépésekor, éppen az elsőnek említett kotta közlése alapján.<sup>17</sup> Liszt jelen átíratában mindegyik letétnek nyoma van (a közös d-moll hangnemet is megtartotta), de jellemzőbb a darab teljes átköltése. Az eredeti 28 ütemét 71 ütemmé szélesítette ki.



9. Ez a Csermák-darab is az ismertebbek közé tartozik; a maga korában többször jelent meg nyomtatásban, gyakran másolták le.<sup>18</sup> Lisztnek ehhez a feldolgozásához a *Magyar Nóták... V.*, 37. sz. áll a legközelebb, így forrásának tekinthető. A terjedelmi eltérés oka az első tag kissé variált ismétlése, és a második tag szabadabb tematikai kezelése. A feldolgozás a Triót nem tartalmazza.



10. Felépítése: lassú (Lento) — gyors (Allegro guerriero). Csak az első rész témáját ismerjük, Egressy Béni Kornéliához című szerzeményéből<sup>19</sup> (2. Lassú). Nyilvánvaló, hogy Liszt a Lento témáját nem az 1847-ben megjelent kottából vette: a szerző nevét nem tüntette föl, a témát pedig f-ből g-mollba helyezte át. Az első három ütemben a dallam a kísérő akkordok középszólamában hangzik fel. Egressy Lassúja 12 ütemből álló négysoros dallam (szöveg nélküli műdalnak is tekinthető), második felének pontos megismétlésevel. Liszt ebből csak az első hat ütemet vette át, mégpedig úgy, hogy egy oktávval magasabban megismételte, majd variált alakban újra hozta (azonos magasságban ismételve). A záróakkordból kiinduló hosszabb cadenza vezet az ismeretlen eredetű, osztinató ritmussal kísért Allegro guerriero témához.

<sup>16</sup> Peter Raabe: *Franz Liszt II. Liszts Schaffen. Tutzing* 1968. 107. sz. Vö. Gárdonyi Zoltán: *Liszt Ferenc magyart stílusa*, 8. l.; az eredeti kézirat alapján közölve: I/II. kottapélda.

<sup>17</sup> Mint a *Tudományos Gyűjtemény* (1823. VII. köt., 122—123. l.) beszámolt róla, Liszt „Május 19-én 1823 egy estvéli mulatságban számos jó barátok körében” zongorázott. „Ezen vig estvéli mulatságot befejezte az eszméletes *Rákóczy-marsával* és *Csermáknak*, *Lavottának* és *Biharinak Mohaupt Ágoston által kiadott Magyarjaival*, belekevervén a maga kellemes Fantáziáját, mindnyájoknak tökéletes bámulására.” Idézi Legány Dezső: *A magyar zene krónikája*. Bp. 1962. 262. l.

<sup>18</sup> L. QVM A I, 57/2., II, 5/37., III, 19/5.; vö. Bónis Ferenc: *Magyar táncgyűjtemény az 1820-as évekből. In: Zenetudományi Tanulmányok I.* (1953) 699. l.

<sup>19</sup> HOLLÓSY KORNÉLIA / kisasszonynak, / KORNÉLIÁHOZ / eredeti Magyar csárdásokkal / ZONGORÁRA / szerző / EGRESSY BENJAMIN / PESTEN [1847] / Treichlinger J. / tulajdona. (Lemezszáma: J. T. 150.) A megjelenés éve vonatkozóan l. Papp Géza: *További adatok a verbunkoskiadványok megjelenési idejéhez (1822—1848)*. *Magyar Zene XXV.* (1984) 257. l.

A darabot követően a kézirat 25. lapján 11 ütem (a záró ütem 1<sup>mo</sup> jelzéssel), majd — 2<sup>o</sup> jelzés nélkül — újabb 11 ütem van lejegyezve, mindkettő hangneme G-dúr, s kóda-jellegűek. Lehet, hogy Liszt ezt a 22 ütemet folyamatos játszásra szánta, de mivel az előbbi románccal nincs tematikai kapcsolata, a hozzá való tartozás nem bizonyítható.

11. A kilenc kézirati lapot betöltő ún. Makói csárdás — a cím nincs kiírva! — a leghosszabb átiratok közé tartozik. Az alapul vett csárdásdallamok zongoraletétje nyomtatásban is megjelent 1850 táján Wagner, illetve Treichlinger kiadásában, s 1851-ben a mainzi Schott-céget is kinyomtatta.<sup>20</sup> A címlapon feltüntetett T. J. monogram híhetően Travnyik János ügyvéd, a műkedvelő tánckomponista nevét rejtí, aki talán azért nem fedte fel személyét, mert nem saját szerzeményéről volt szó, hanem közismert dallamok feldolgozásáról. A füzetben három letétet találunk: (1) Andantino (megisméltlésekor: un poco più Allegretto), (2) Allegro N<sup>o</sup> 1, (3) N<sup>o</sup> 2. A 2. csárdás „Vége” cím alatt — két záróakkorddal — ismételten ki van nyomtatva. Liszt ezt az ABCB felépítést lényegében megtartotta, de hozzáfűzött egy hosszú, ismeretlen témájú Prestissimo tételt. Az eredeti terjedelme (16+16+18+18 ü.) a feldolgozásban jelentősen kibővült (49+24+27+52+58 ü.). Az első rész (lassú csárdás) tetemes bővülése részben csak látszólagos, amennyiben az eredeti letét egy-egy 4/8-os üteme két-két 2/4-es ütemnek felel meg. Egyébként Liszt itt is, mint más alkalommal, egy oktávval magasabban variálva megismételte a tétel első felét (jellegét tekintve viszont a szokottól eltérően először telt akkordokkal kísérve, másodsorú lány hangvétellel — a ki nem írt, de magától értetődő dinamika: *f*-*ff*, illetve *p dolce*), a másodikat azonban nem (a 4. dallamsorban visszatér az akkordikus kíséret). A második rész (gyors csárdás) meglepetést tartogat: az eredeti letét készítője a kíséretet *f*-mollban szerkesztette meg, Liszt a kíséretben a dúr hangzást részesítette előnyben, az *esz*, *asz* és *desz* hangokat alterációként illesztette be. Formailag pedig az eredeti második periódusát a kétszeresére növesztette azáltal, hogy előbb kis terccel mélyebbre transzponálta. A 2. gyors csárdás a Kállai kettősből ismert „Nem vagyok én senkinek sem adósa”. Ennek jellegzetes kezdő motívumából alkotott Liszt rövid kódát a B rész variált visszatérése után, amely közvetlenül torkollik a virtuóz F-dúr Prestissimo-ba.

<sup>20</sup> Major Ervin: Az 1848/49-es magyar szabadságharc korának hangjegykiadványai. In: Fejezetek... (1. 13. l.), 204. és 209. l. Ide tartozik, hogy a weimari Liszt-Múzeum Nagy Potpourri / Egyveleg / 4 kézre zongorára / Liszt János Úr hátra maradt / Nemzeti Notáibul című, nem Liszt keze írásában fennmaradt gyűjtemény (jelzete: Ms. Z. 12) mellett külön lapokon még más anyag is található volt (1930-ban!), így a „MAKÓI CSÁRDÁS (F-dúr), a végén alighanem Reményi Ede latin idézete, 1853 márciusáról datálva.” (Gárdonyi Zoltán levélbeli közlése — 1983. okt. 29.)

71.

12. Az — úgy látszik — önálló darabnak szánt Friska több, máshonnan nem ismert témából áll. Az első (a) tizenhatodmozgású téma szabályos, tagonként megismételt kéttagú formát mutat (8 + 8 ü.). A második téma (b) vele ellentétes, robusztus, aszimmetrikus felépítésű (5 + 4 ü. megismételve), s ugyancsak más jellegű a harmadik (c) föl-le hullámzó, bizonytalan tonikájú, bővített másodos téma, amelynek utótagja kis terccel mélyebben megismétli az első két ütemet, majd az egész egy oktávval magasabban (a dallam oktáverősítésével) és telt akkordkísérettel hangzik fel újra. Ezt követi a b) téma dúr transzformációja, először C-ből E-dúrba, majd C-ből G-dúrba modulálva. A tizenhatodokban mozgó negyedik témát (d) egy felugró kis tercet ismételő motívum transzponálgatása jellemzi. A megismételt 8 ütem után Figura-szerű rész következik, majd a c) téma tér vissza 4—4 ütemenként c-ből, gisz-ből és cisz-ből kiindulva. Utóbbinak lejegyzése a 2. ütem után megszakad, a folytatásra etc. és *Durchführung* megjegyzés utal. Nem tudjuk, hogyan akarta Liszt tovább folytatni; a félbeszakított téma hiányzó ütemei, a 83—90. ütemek alapján, még rekonstruálhatók, de az „átvezetés” zenei anyaga nem. Az is kérdés, hogy a 39. lap alján különállóan lejegyzett téma (e) — négy ütem és ugyanaz nagy szekunddal mélyebben, a kísérettel együtt hangról hangra megismételve — hozzátartozik-e a darabhoz. Így a tételt befejezetlennel kell tartanunk.

72.

Friska

13. Ezzel kezdődik a jóformán teljesen kidolgozatlan románcok sora. A nyolcütemes Lento (a bal kézben levő dallamot a jobb kéz akkordokkal kíséri), amelyhez Liszt a *Bevezetés* szót írta, hiánytalan megfogalmazásnak látszik. A következő nyolcütemes szakasz második fele már csak vázlatosan jelzi a harmóniai keretet; az sem biztos, hogy a szerző a bevezetés közvetlen folytatásának szánta. Erre mutat a szakaszokat elválasztó kettős vonalakkal elkülönített — nyolcütemes témáknak csak a dallamát jegyezte föl Liszt, néhány kisebb részlettől (pl. 123—127. ü.) eltekintve. Közülük az *e*) témának van nagyobb jelentősége, amennyiben az *f*) témát követően visszatér, majd a darabnak ez a triós formát mutató belső magja tizenhatod-figurációs változatban megismétlődik. A következő nyolc, és az újabb témák (*g—i*) után lejegyzett befejező 11 ütem nem nevezhető témának: a sablonos átvezető rész, illetve a kóda szerepét tölti be.

13.

Bevezetés

Lento

14. A feldolgozás Lavotta Vágy Pannónia felé című művére vezethető vissza, melyet korabeli nyomtatványból vagy kéziratból nem ismerünk, csupán Fáy István négykezes kiadványából<sup>21</sup> és Zsadányi Armand hegedűátíratából.<sup>22</sup> Fáy a keletkezés idejét 1803-ra tette („Lavota di Anno 1803”). Kapcsolatukat ismerve föltehető, hogy Fáy és Liszt ugyanazt a kéziratot forrást használta. Fáy  $\frac{4}{4}$ -ben (C) készítette letétjét, tempójelzése a 9. ütemtől kezdve: Andante, s a *b*) téma nála 1 bé előjegyzésben áll; a 33—36. ütemeket ismétlőjelbe helyezte, tehát ennek a négy ütemnek h-mollból a-mollba való transzponálása az eredetiben nem fordul elő. A Friss Fáy átíratában nem szerepel. Liszt a dallam alá jórészt a tervezett kíséret basszusát jegyezte le, csak a 25—48. ütemek tartalmaznak ki-

<sup>21</sup> L. 9. l.; 1. füzet, 5. l.: Tempo di Marcia. Indulás Pannóniába.

<sup>22</sup> Régi magyar zenegyöngyei [!] Gyűjtötte és magánhegedűre átírta Zsadányi Armand (Rózsavölgyi és Társa), 1. füzet (1898?) 3. l.: 2. Induló. Lavotta: Indulás Pannóniába.

dolgozott akkordikus kíséretet, s ez a rész a szokásos jelrendszer alapján rekonstruálható is. (Legfeljebb ott maradunk bizonytalanságban, ahol — a 43. lap alján — azt írja: *puis Da Capo mais autrement*; vagyis az általa ABCDEFGH betűkkel megjelölt ütemek mégsem hangról hangra térnek vissza, hanem *másként*.) A 8+8 ütem Friss (a 3. ü. kivételével) még basszust sem tartalmaz. Hogy áttekinthető legyen a Lavotta-tétel szerkezete, még a következőket jegyzem meg. A megismétlendő első nyolc ütemnek (a) bevezetésjellege van. (Témája Mozart Prágai szimfóniáját juttatja eszünkbe.) A következő 8+8 ütem tematikailag is együvé tartozó elő- és utótag (b), amelyet viszont egy háromtagú szakasz (c) követ (ennek Da Capójáról volt szó előbb). A Lassúnak szánt rész kódajlegű 8 ütem (d) zárja. A Friss mindössze 8+8 ütemből áll.

15. A tétel Lassúját Liszt — nyilván kéziratoss forrása alapján — Biharinak tulajdonította. Valójában Rózsavölgyi Márk Eredeti magyar nóták című füzetének<sup>23</sup> (1826) 2. számaként nyomtatásban is megjelent. A verbunkos dallam nyomtatott és kéziratoss alakja természetesen nem egyezik pontosan. Lisztnél a kíséret kidolgozatlan, mindössze a basszust írta le az 1—2. és 4. ütemben, a 13—14. ütemben az akkordokat is, a többit üresen hagyta. A darab Frisse — mint Liszt is megjegyezte — Csermák szerzeménye, a Magyar Nóták... XI. fogásában (88. sz.) Trióként szerepel (C-ben), de Liszt nem onnan vette, s kíséretet is csak a második feléhez írt.

<sup>23</sup> EREDETI MAGYAR NÓTÁK / FORTE-PIÁNÓRA / szerző / és / Tekintetes BÁRCZAY — FRANCISKA / Kissasszonynak / ajánlja / RÓZSAVÖLGYI — MARK: / PESTEN, [1826] Miller Károly művészi kereskedőnél Kishid Utzában. — Vö. Papp Géza, i. m. Magyar Zene XXV. (1984) 258. l. és QVM A III, 26.

16. Zomb József verbunkosának nem ismerjük a forrását. Fáy István közzétett ugyan gyűjteményében néhányat egykori tanítómesterének műveiből, de ez nincs közöttük. Ám így is föltehetjük, hogy Liszt a Fáytól megvásárolt kéziratok között bukkant rá. Az átiratot teljesen kidolgozott formában őrizte meg az Ungarischer Romanzero. Az utolsó két ütemet tartalmazó sorba, folytatólagosan jegyezte le Liszt a 4. szám alatt már ismertett Csermák-átírat elejét, ezzel utalva arra, hogy a két kompozíciót egymás után, mintegy attacca játszva képzelte el.



17. Biharinak ezt a táncát (a: 1—26. ü.) Major Ervin csak Fáy és Zsadányi közreadásából ismerte.<sup>24</sup> Hozzá csatlakozik (b: 27—51. ü.) egy jóval korábban megjelent tétel — Mátray Hunniájából<sup>25</sup> —, amelyre vonatkozóan Bihari szerzősége egyelőre nem bizonyítható; itt ugyanis a Polturás (Lóczi) Jancsi cigányprímás szerzeményeként föltüntetett lassú tánc (Adagio) Triójaként szerepel. Bonyolítja a dolgot, hogy a Liszt által feldolgozott mindkét téma (még hozzá pontosan azonos terjedelemben és előjegyzéssel) 1830-ban is kiadásra került Werbung von Jantzi v. Lotz címen.<sup>26</sup> Liszt közvetlen forrása ez a kiadvány lehetett, amit megerősít egyrészt az, hogy a kíséret jellegét is átvette (1—4. ü.), másrészt az a tény, hogy kéziratunk következő témája is onnan való. A kíséret kidolgozása hézagos (1—4., 27—30., 33., 37—38., 42—44. ü.), másutt (pl. 16—20. ü.) csak a basszushangok vannak lejegyezve.



18. A kézirat utolsó darabja egy ugyancsak Biharinak tulajdonított mű vázlatos kidolgozású átirata (a 28 ütemből 14-ben csak a dallam található). Major tematikus katalógusa nem tud róla, Fáy gyűjteményében (4. füz., 13. l.) pedig Ruzitska (Ignác?) neve alatt szerepel 32 ütemben. Lóczi Jancsi fent említett füzete nem ismeri el Bihari szerzőségét, de még a dallam magyaros jellegét is kétségbe vonja (N<sup>o</sup> 2. Wallachisch, von Jantzy v. Lotz) — teljes joggal.



cm1

<sup>24</sup> Bihari műveinek tematikus katalógusa 70. sz. (L. Major E.: Bihari János. Bp. 1928. Magyar Zenei Dolgozatok 2.)

<sup>25</sup> QVM A II, 29/4. (Trio).

<sup>26</sup> Echt / Ungarische National-Tänze und Musikstücke / für das Piano-Forte allein / von / Jantzy von Lotz. / Aufgeführt unter des Autors Direktion von einer ungarischen Musikgesellschaft / im k. k. priv. Theater in der Leopoldstadt in Wien. / 1<sup>te</sup> Lieferung. / Eigenthum des Verlegers. / Wien, [1830] bei Tobias Haslinger, / Musikverleger, am Graben im Hause der österr. Sparkasse, No 572. (Lemezzsáma: 5531), Werbung 1. (Vö. QVM A III, 44/1.) A megjelenés idejére vonatkozóan l. Papp Géza: i. m. Magyar Zene XXV. (1984) 249. l.

Sorszám	Lapszám	A kézirat adatai	Ütemszám	Nyomatott források	Ütemszám	Megjegyzés
1.	3. 4.	Csermák Friska	20 (+8) 14 (+8)	Csermák: Lassan keseregve, Andante Csermák: Trio <i>Pannónia II. (1826), 1. sz.</i>	34 39	QVM A II, 23/1.
2.	5–6.	Csermák	(2+) 32	?		
3.	7.	Bihari: Friska Allegretto Allegro	16 18	Bihari: Friss Magyar, Allegretto <i>Magyar Nóták... IX. (1826), 69. sz.</i> ?	16	QVM A II, 9/69.
4.	8–9.	Csermák No 3	(17) 8	Csermák: Lassatkán, Adagio non molto Csermák: Trio <i>Magyar Nóták... VIII. (1826), 61. sz.</i>	24 8	QVM A II, 8/61.
5.	10–11.		52	Mátray: Friss, Allegro <i>Pannónia III. (1826), 3. sz.</i>	33	QVM A II, 24/3.
6.	12. 13.	Bihari: Primatialis nota	16 10	Bihari: Primatialis Lassú Magyar Adagio non molto Bihari: Trio <i>Magyar Nóták... VI. (1825), 41. sz.</i>	16 8	QVM A II, 6/41.
7.	14–15. 15–16.	Csermák	22 17	Csermák: Butszuló Lassú Magyar: Szomoruan. Adagio Maestoso <i>Magyar Nóták... XII. (1828), 105. sz.</i> ?	14	QVM A II, 12/105.
8.	17–18. 18–20.	Bihari	20 16+35	Bihari: Lassú Magyar Felségesen, Adagio Maestoso Bihari: Trio Nemzeti Magyar Tántzok 1. (1822) 1. sz.	20 8	QVM A II, 3/13.; 16/1.; A III, 19/[4]

9.	21.	Csermák	27	Csermák: Lassatskán, Andante <i>Magyar Nóták... V. (1825), 37. sz.</i>	17	QVM A II, 5/37.
10.	23. 24. 25.	Lento Allegro guerriero ?	24 32 11+11	Egessy B.: Kornéliához (1847), [2.] Lassú ? ?	18	
11.	27—29. 30. 31. 32—33. 34—35.		49 24 27 52 58	(T. J.): <i>Makói csárdás</i> — Andantino Allegro No 1. Allegro No 2. Vége ?	16 [32] 16 18 18	
12.	37—39. 39.	Friska ?	92... 8	?		
13.	40. 40—42.	Bevezetés. Lento ? ?	8 9 (124)	?		
14.	43—44. 44.	Lavota Fris	56 16	Lavotta: Vágy Pannónia felé (Fáy I.: Régi magyar zene gyöngyei 1., 5. l.) ?		
15.	44—45.	Bihari: Lassú	16	Rózsavölgyi M.: Eredeti magyar nóták (1826) No 2.	16	QVM A III, 26/2.
16.	47—48.	Zomb Joscif: Moderato	16	Csermák: Verbung — Trio Magyar Nóták... XI. (1827), 88. sz.	16	QVM A II, 11/88. (Trio)
17.	49—50.	Bihari	(2+) 26 26+25	?		
18.	51.	Bihari	28	Lótyi J.: <i>Echt Ungarische National-Tänze</i> (1830), I., I. sz. <i>Uo. 2. sz.</i>	26+25 36	QVM A III, 44/1. QVM A III, 44/2.

A mellékelt táblázat, mintegy összefoglalásul, áttekintést ad a kézirat fentiekben elemzett anyagáról. Föltüntettem benne — a darabok sorszámán és a paginákon kívül — a Liszt által megadott szerzőket, címeket és tempójelzéseket; az ütemek számát; a feldolgozott témák korabeli nyomtatott forrásait, amelyeknek nagy részéről meg lehetett állapítani, hogy Liszt közvetlenül használta őket (kurzív szedés); a tételek terjedelmét az eredeti forrásokban; végül, a megjegyzés rovatban, verbunkosbibliográfiám jegyzékszámát. A táblázatból kiolvasható, hogy a 18 románcból 13-nak (1., 3—11., 15., 17., 18. sz.) — teljes egészében vagy részben — ismerjük a témáit korabeli hangjegyes nyomtatványokból; ezek közül a verbunkoskiadványok közül kilencről állíthatjuk (vö. 1., 3—7., 9., 11., 15., 17., 18. sz.), hogy Liszt közvetlenül belőlük merített.<sup>27</sup> Az alapul vett kéziratok kottákat nem ismerjük; Peter Raabe, aki egyébként az Ungarischer Romanzero autográfjáról még nem tudott, bibliográfiájában megjegyezte, hogy az egykor Liszt birtokában levő, ide vonatkozó forrásanyag elveszett.<sup>28</sup> A verbunkoskutatás szempontjából az sem lehet közömbös, hogy Liszt kézírata mellel megőrzött néhány táncdételt — Biharitól, Csermáktól, Zombtól és más, anonim szerzőktől, illetve a régi magyar hangszeres zene közkincséből —, amelyek a verbunkos muzsika eddig feltárt forrásaiból még nem kerültek elő (vö. 2., 3., 7., 10., 14., 16. sz.). Nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy az ismeretlen eredetűnek nyilvánított dallamok egy része Liszt saját leleménye. Mint látjuk, maradt még néhány megoldandó kérdés a további kutatás számára.

#### RÖVIDÍTÉSEK

- QVM A I Papp Géza: Die Quellen der „Verbunkos-Musik“. Ein bibliographischer Versuch — A) Gedruckte Werke I. 1784—1823. *Studia Musicologica*, Tom. XXI (Bp. 1979)
- QVM A II ... — A) Gedruckte Werke II. Sammlungen 1822—1836. *Studia Musicologica*, Tom. XXIV (Bp. 1982)
- QVM A III ... — A) Gedruckte Werke III. 1822—1836. *Studia Musicologica*, Tom. XXVI (Bp. 1984)

<sup>27</sup> Az alábbiakról van szó: Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből V., VI., VIII., IX., XI. és XII. fogás; Pannónia II. füzet; Lóczi J.: Echt Ungarische National-Tänze I. füzet; T. J.: Makói csárdás.

<sup>28</sup> Peter Raabe: i. m. 261. l.; 1. még Liszt Ferenc Zeneművei II. Zongoraművek 12. köt. (Lipscse), V. 1. (Einleitung).